

MICHAŁ BRODA
Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
Oddział Rękopisów
ORCID: [0000-0001-6889-7887](https://orcid.org/0000-0001-6889-7887)

„ODKRYCIE” KODEKSU LIWIUSZA Z KOŚCIOŁA ŚW. PIOTRA I PAWŁA W LEGNICY NA TLE TRADYCJI RĘKOPIŚMIENNEJ *AB URBE CONDITA* I JEGO ECHA W PRASIE BRYTYJSKIEJ W 1870 R.¹

„DISCOVERY” OF THE LIVIUS CODEX FROM THE ST. PETER AND PAUL CHURCH IN LEGNICA COMPARED TO MANUSCRIPT TRADITION OF *AB URBE CONDITA*, AND ITS PUBLICITY IN BRITISH PRESS IN 1870

ABSTRACT: The work *Ab urbe condita* by Roman historian Titus Livius originally consisted of 142 books, of which 35 survived until today. Beginning in the Renaissance period, humanists and ancient historians persisted in attempts to find the lost books; once in a while, news of actual or alleged discoveries appeared. Author of the article presents the alleged discovery of Livius codex by historian Hermann Kraffert in 1870 in Legnica, compared with the manuscript tradition of this work. Publicity surrounding the aforementioned “discovery” appeared in press around the world; in the article, that media attention presented on the example of British press.

KEYWORDS: Livius, *Ab urbe condita*, manuscripts, textual criticism, manuscript tradition, Roman historiography, classical literature, Hermann Kraffert, Great Britain, Legnica

Historyk Tytus Liwiusz (Titus Livius, ur. 59 r. p.n.e.–zm. 17 r. n.e.) należy do tych antycznych autorów, których historia nie potraktowała zbyt łaskawie. Z jego

¹ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (dalej: BUWr.), sygn. Akc. 1948/797. W tym miejscu chciałbym podziękować dr. Stanisławowi Jujeczce z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego za udzielone informacje i materiały dotyczące kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy. Moje podziękowania kieruję także w stronę prof. Jakuba Pięgonia z Instytut Studiów Klasycznych, Śródziemnomorskich i Orientalnych Uniwersytetu Wrocławskiego, który zechciał przeczytać ten tekst i przekazał cenne uwagi.

olbrzymiego, liczącego 142 księgi *Ab urbe condita*, dzieła obejmującego dzieje Rzymu od czasów legendarnych aż do epoki mu współczesnej przetrwała zaledwie jedna czwarta. Prawie w całości zachowało się 35 ksiąg: pierwsza dekada, ks. 1–10, obejmująca dzieje Rzymu od jego założenia do 293 r. p.n.e., czyli do tzw. III wojny samnickiej, oraz dekady: trzecia, czwarta i pół piątej (określana także pentadą) zawierające dzieje rzymskie od 218 r. p.n.e. do 167 r. p.n.e., czyli okres od wybuchu II wojny punickiej do końca III wojny macedońskiej. Stosowany dziś podział *Ab urbe condita* na wspomniane dekady (jak również pentady, czyli zespoły 5 ksiąg), pochodzi z końca starożytności. Poza tymi zachowanymi księgami posiadamy obecnie fragmenty ks. 91 oraz ks. 11. Kilka urywków z poszczególnych ksiąg jest cytowanych u różnych autorów. Ponadto dotrwały do naszych czasów wyciągi (excerpta) i streszczenia, z których najważniejsze tzw. *Periochae* zachowały się do wszystkich ksiąg z wyjątkiem 136 i 137².

Przez całą starożytność cieszył się Liwiusz wielką sławą i popularnością w całym cesarstwie, cenili go i chwalili niemal wszyscy autorzy antyczni. Dla historyków cesarstwa autor z Padwy był wyrocznią niepodlegającą krytyce, wywarł tak duży wpływ na następne pokolenia, że żaden z późniejszych autorów nie pokusił się już o ujęcie całości dziejów Rzymu. Doczekał się nawet miana rzymskiego Herodota. Jako pisarza sławiono go przede wszystkim za walory narracyjne i styl, który był połączeniem stylu Cycerona i poetyckiego³. Znajomość całości jego dzieła poświadczona jest jeszcze dla V w.⁴ W okresie średniowiecza popadł w zapomnienie⁵. Nie należał wówczas do autorów powszechnie czytanych, znały go jedynie bardzo nieliczne jednostki, rzadko spotyka się w ówczesnych katalogach wzmianki o rękopisach z jego dziełem. Powoływano się natomiast na niego jako autorytet w dziedzinie historiografii⁶. Właśnie w średniowieczu przepadło trzy czwarte ksiąg *Ab urbe condita*.

² Leighton D. Reynolds, *Livy*, [w:] *Texts and Transmission: A Survey of the Latin Classics*, ed. *idem*, Oxford 1983, s. 205–206; John Briscoe, *Livy*, [w:] *Oxford Classical Dictionary*, opr. Simon Hornblower, Antony Spawforth, Esther Eidinow, t. 2, Oxford 2012, s. 852.

³ Władysław Strzelecki, *Wstęp*, [w:] *Tytus Liwiusz, Dzieje od założenia miasta Rzymu (wybór)*, przeł. i opr. Władysław Strzelecki, Wrocław 1955, ss. LV–LIX.

⁴ Marielle de Franchis, *Livian Manuscript Tradition*, [w:] *A companion to Livy*, ed. Bernard Mineo, New York 2015, s. 3.

⁵ Pierre Maréchaux, *The transmission of Livy from the end of the Roman Empire to the beginning of the seventeenth century: distortion or discovery, a story of corruption*, [w:] *A companion to Livy*, s. 439.

⁶ Strzelecki, *Wstęp*, s. LIX–LXIII.

Dawną sławę i rozgłos zaczął odzyskiwać we wczesnym renesansie. Z czasem stał się jednym z najbardziej wziętych pisarzy klasycznych, ustępując jedynie Cyceronowi. Już w XIV w. humaniści podjęli próby odnalezienia utraconych ksiąg Liwiusza, które w mniejszym lub większym natężeniu trwają do dzisiaj. Na fali popularności autora z Padwy co jakiś czas pojawiały się informacje o rzekomo odkrytych kodeksach z tekstem *Ab urbe condita* lub relacje osób, które z całkowitym przekonaniem twierdziły, że je widziały w różnych częściach Europy. Pogłoski te odnosiły się również do podobno istniejących przekładów dzieła Liwiusza na arabski. Nadzieje na odnalezienie utraconych ksiąg padewczyka były tak wielkie, że każda wiadomość o istnieniu gdzieś kodeksów z *Ab urbe condita libri* mobilizowała ówczesnych intelektualistów do natychmiastowych poszukiwań. Inicjowali je m.in. władca Florencji i humanista Kosma Medyceusz oraz papież Mikołaj V. Ten ostatni sfinansował nawet kilkuletnią ekspedycję z humanistą Enochem da Ascoli na czele, która w tym celu w 1451 r. udała do krajów skandynawskich, nad Wisłę i Pregołę⁷.

Przeprowadzane w XIV i przede wszystkim XV w. poszukiwania nie przyniosły jednak sukcesu. Humaniści i uczeni tego okresu dysponowali jedynie odziedziczonymi po średniowieczu prawie całymi 29 księgami *Historii rzymskiej*⁸, czyli pierwszą i trzecią dekadą (ks. 1–10 oraz 21–30) oraz dekadą czwartą bez księgi 33 i bez końcowej części księgi 40 (kończy się na 40, 37, 3). Na nich oparł około 1469 r. *editio princeps* dzieła Liwiusza papieski bibliotekarz Giovanni Andrea de Bussi⁹. Sytuacja uległa zmianie dopiero w XVI stuleciu. W drugiej dekadzie tego wieku niemiecki filolog Nikolaus Carbachius (1485–1534) odkrył w katedrze w Moguncji nieznaną dotąd rękopis Liwiusza z IX w. (tzw. *codex Moguntinus*), który funkcjonował w świecie naukowym przez ponad 100 lat i zaginął przypuszczalnie w latach 30. XVII w.¹⁰ Dzięki niemu poznano dwie trzecie ks. 33 (od 33, 17, 6) oraz zrekonstruowano całą księgę 40¹¹. Cały znany tekst *Ab urbe condita* uzupełniony

⁷ *Ibidem*, s. LXIV; Berthold Louis Ullman, *Post-mortem adventures of Livy*, [w:] *idem*, *Studies in the Italian Renaissance*, Rome 1955, s. 65.

⁸ Ullman, *Post-mortem*, s. 62–63.

⁹ *Titi Livii Historiae romanae decades I, III–IV*, Sweynheym et Pannartz, [Romae 1469]; GW M18470; Hain–Copingier 10128; ISTC nr il00236000. Zob. też: Maréchaux, *The transmission of Livy*, s. 441.

¹⁰ Franz Josef Worstbrock, *Nikolaus (Fabri, Carbachius) Karbach*, [w:] *Deutscher Humanismus 1480–1520: Verfasserlexikon*, Bd. 1, Berlin 2008, kol. 1261.

¹¹ Alexander H. McDonald, *Livius, Titus*, [w:] *Catalogus translationum et commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, ed. Paul O. Kristeller, vol. 2,

o dostarczone przez *codex Moguntinus* części Carbachius i jego współpracownik Wolfgang Angst wydali w 1519 r.¹² Niecałe dziesięć lat później dokonano kolejnego odkrycia. W 1527 r. niemiecki uczoney i teolog Simon Grynaeus w benedyktyńskim opactwie w Lorsch w pobliżu Wormacji odnalazł uncajalny manuskrypt z V w.¹³ Rękopis ten określany jako *codex Laureshamensis* lub *Vindobonensis* zawierał ks. 41–45 piątej dekady Liwiusza¹⁴. Pentadę tę Grynaeus opublikował w 1531 r. w Bazylei ze wstępem Erazma z Rotterdamu¹⁵. Cztery lata później w tej samej oficynie w Bazylei niemiecki uczoney i pisarz Beatus Rhenanus oraz pochodzący z Czech znawca greki Sigismundus Gelenius wydali wszystkie znane księgi Liwiusza, w wielu miejscach na nowo odczytując tekst i wprowadzając do niego istotne koniektury¹⁶. Kiedy na początku następnego stulecia w Bambergu na światło dzienne wypłynął tzw. *codex Bambergensis*¹⁷, kolejna część tekstu Liwiusza została odkryta. Datowany na pierwszą połowę XI stulecia manuskrypt przekazał nieznaną wcześniej początkową część ks. 33, tym samym przyczyniając się do odtworzenia całej tej księgi¹⁸. Jej *editio princeps* wyszło drukiem w 1616 r.¹⁹

Washington 1971, s. 337; John Briscoe, *Renaissance manuscripts of Livy's fourth decade*, [w:] *The cultural heritage of the Italian renaissance: essays in Honour of Thomas G. Griffith*, ed. Clive E. J. Griffiths, Robert A. Hastings, New York 1993, s. 65; *idem*, *Liviana. Studies on Livy*, Oxford 2018, s. 3; Michael von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur: von Andronicus bis Boethius*, Bd. 1, Berlin 2012, s. 725; Franchis, *Livian Manuscript*, s. 14.

¹² *T. Livius Patavinus Historicus, Duobus libris auctus cum L. Flori epitome et annotatis in libros VII belli Maced.*, Ioannes Scheffer, Mainz 1519.

¹³ Bernhard Bischoff, *Die Abtei Lorsch im Spiegel ihrer Handschriften*, Lorsch 1989, s. 73, 97, 132.

¹⁴ Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu, Cod. 15.

¹⁵ *Titi Livi Patavini historiarum ab urbe condita decadis quintae libri quinque*, Hieronymus Frobenianus, Basileae 1531. O wydarzeniach towarzyszących temu wydaniu zob.: Daniela Marone, *Vicende editoriali della pentade liviana 41–45: Dal ritrovamento del codice di Lorsch all'editio princeps di Basilea 1531*, „Maia. Rivista di letterature classiche”, 61 (2009), s. 353–364.

¹⁶ *T. Livii Patavini latinae historiae principis decades tres cum dimidia*, Hieronymus Frobenianus, Basileae 1535. Por. Giuseppe Billanovich, *Petrarch and the Textual Tradition of Livy*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, 14 (1951), s. 180–181; Alexander H. McDonald, *Praefatio ad lectorem*, [w:] *Titi Livi Ab urbe condita, libri XXXI–XXXV*, t. 6, ed. *idem*, Oxford 1965, s. V, VIII, XXXVII–XXXVIII; *idem*, *Livius, Titus*, s. 337–338; Briscoe, *Praefatio*, s. IX, XVIII; *idem*, *Liviana. Studies on Livy*, Oxford 2018, s. 4.

¹⁷ Staatsbibliothek w Bambergu, Msc. Class. 35. Kodeks ten jest najstarszym i najlepszym przekazem czwartej dekady, por. Ullman, *Post-mortem*, s. 67; McDonald, *Praefatio ad lectorem*, s. VI–XIII; John Briscoe, *Notes on the manuscripts of Livy's fourth decade*, „Bulletin of the John Rylands Library”, 62 (1980), s. 311; *idem*, *Praefatio, Titi Livi ab urbe condita. Libri XXXI–XXXV*, t. 1, ed. *idem*, Stuttgartiae 1991, s. III–IV.

¹⁸ Ullman, *Post-mortem*, s. 67; Briscoe, *Renaissance*, 65; Franchis, *Livian Manuscript*, s. 15.

¹⁹ *Titi Livii Historiarum ab u. c. liber XLIII [i.e. XXXIII]*, Gaspar Lusignanus, Romae 1616.

Wraz z odkryciem rękopisu z Bambergu liczba zachowanych ksiąg *Ab urbe condita* ustaliła się ostatecznie na 35. Zakończył się więc okres znaczących znalezisk i jednocześnie rozpoczął etap krytycznych badań nad spuścizną Liwiusza. Pierwsze naukowe i krytyczne wydanie *Ab urbe condita* dokonane przez J. F. Gronoviusa ukazało się w 1645 r.²⁰ Późniejsze odnalezione fragmenty w niewielkim jedynie stopniu wzbogaciły wiedzę na temat dzieła wielkiego rzymskiego historyka. W 1772 r. w Bibliotece Watykańskiej odkryto palimpsest z IV w. z fragmentem księgi 91 opisującym wojnę z Sertoriuszem w 77 r. p.n.e.²¹ Przeszło dwa stulecia później w 1986 r. w papirusach w Egipcie w Naqlum, w pobliżu oazy Fajum odnaleziono dwa fragmenty z ks. 11 odnoszące się do roku 291 p.n.e.²² Warto też wspomnieć o odnalezieniu w 1904 i 1907 r. w Bambergu w oprawach dwóch innych rękopisów urywków czwartej dekady²³. Choć są to części ksiąg znanych, pochodzą z rękopisu uncjalnego z V w. – archetypu rodziny rękopisów, która dominuje w obrębie czwartej dekady²⁴.

Do połowy XX w. często pojawiały się pogłoski o pseudoodkryciach nowych ksiąg Liwiusza²⁵. Zdarzały się również świadome oszustwa i fałszerstwa. Do jednego z największych należało rzekome odkrycie ocalałego przekładu ksiąg 60–76 *Ab urbe condita* na arabski w Palermo w 1782 r. Ich „odkrywca” był

²⁰ *Titi Livii Historiarum libri ex recensione Ioannis Frederici Gronovii*, Elzeviriana Officina, Lugdunum Batavorum 1645.

²¹ Biblioteca Apostolica Vaticana, Palatinus Latinus 24; tekst z komentarzem: Robert M. Ogilvie, *Titi Livi libr. CXI*, „Proceedings of the Cambridge Philological Society”, New series, 30 (210) (1984), s. 116–125. Por. też: Ullman, *Post-mortem*, s. 63, 71; Franchis, *Livian Manuscript*, s. 4, 18.

²² Coptic Museum w Kairze, Naqlun inv. 15/86; *editio princeps* wraz z aparatem naukowym i komentarzem w: Benedetto Bravo, Miriam Griffin, *Un frammento del libro XI di Livio?*, „Athenaeum”, 66, 1988, s. 447–521; zob. też: Chantal Gabrielli, *Lucius Postumius Megellus at Gabii: A New Fragment of Livy*, „The Classical Quarterly New Series”, 53 (2003), 1, s. 247–259; Rodolfo Funari, *Corpus dei papiri storici greci e latini*. Parte B: *Storici latini*. 1. *Autori noti*. Vol. 1: *Titus Livius*, ed. Fabrizio Serra, Pisa–Roma 2011, s. 239–258.

²³ Staatsbibliothek w Bambergu, Msc. Class. 35a.

²⁴ W Liwiuszowej tradycji rękopiśmiennej jest on określany jako F, a jego fragmenty jako *Fragmenta Bambergensia*; patrz: Ludwig Traube, *Bamberger Fragmente der vierten Dekade des Livius. Anonymus Cortesianus*, München 1904, s. 1–56; Ludwig Traube, Hans Fischer, *Neue und alte Fragmente des Livius*, „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Philologische und Historische Klasse”, 1907 (1908), s. 97–112; McDonald, *Praefatio ad lectorem*, s. X–XII; Briscoe, *Notes on the manuscripts*, s. 311; Reynolds, *Livy*, s. 212; Briscoe, *Praefatio, Titi Livi*, s. III–IV; Patrick G. Walsh, *Praefatio ad lectorem*, [w:] *Titi Livi Ab urbe condita, libri XXXVI–XL*, t. 6, ed. *idem*, Oxford 1999, s. VI; Franchis, *Livian Manuscript*, s. 15, 19.

²⁵ Ullman, *Post-mortem*, s. 64–78.

pochodzący z Malty tłumacz arabskiego Giuseppe Vella²⁶. Odnalezienie rzekomego tłumaczenia ksiąg utworu Liwiusza było jedynie częścią jego działalności, która przez lata polegała na fabrykowaniu wielu dokumentów i listów średnio-wiecznych. Przysporzyła mu ona sporej sławy, majątku, tytułu opata i stanowiska profesora języka arabskiego, a jego fałszerstwa zostały zdemaskowane dopiero w połowie lat 90. XVIII stulecia²⁷. Spektakularnym oszustwem było też rzekome odnalezienie wszystkich ksiąg *Historii rzymskiej* w latach 20. XX w. W 1924 r. w renomowanym włoskim czasopiśmie klasycznym *Rivista Indo-Graeco-Italica* publikowanym w Neapolu ukazała się informacja, że dr Mario Di Martino Fusco, wydawca klasycznego periodyku „Mouseion”, odkrył grupę uncjalnych rękopisów zawierających kompletny tekst dzieła Liwiusza. Wiadomość wywołała najpierw wielkie poruszenie w samym Neapolu, a w niedługim czasie znalazła się na stronach większości znaczących czasopism Europy i świata. Wiarygodności „odkryciu” dodało zaangażowanie faszystowskiego rządu Włoch oraz wielu znanych uczonych. Firmował je swoim nazwiskiem m.in. czołowy ówczesny badacz i wydawca Liwiusza Robert Seymour Conway. Z czasem szum wokół sprawy i nacisk opinii publicznej domagającej się od dr. Martina Fusco przedstawienia odkrytych kodeksów był tak przytłaczający, że przyznał się on do oszustwa²⁸.

Do wspomnianych wyżej pseudoodkryć Liwiusza należało odnalezienie omawianego tu kodeksu Liwiusza w 1870 r. w Legnicy, znajdującego się obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu²⁹. Doniosła o nim notatka, która ukazała się 10 V 1870 r. w „Liegnitzer Stadtblatt” w dziale *Locales und Provizielles*. Brzmiała ona następująco:

„Liegnitz, 9. Mai. Ein interessanter und wichtiger Fund, welcher nicht verfehlen wird, in den Kreisen der Fachgenossen Aufmerksamkeit zu erregen, ist am letzten Sonnabend hier gemacht worden. Daß unsere Petro-Paulinische

²⁶ *Ibidem*, s. 71–72; Thomas Freller, *Die „arabischen“ Übersetzungen der verlorenen Bücher des Livius Anmerkungen zu einer der berühmtesten Fälschungen des 18. Jahrhunderts*, „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft”, 155 (2005), 2, s. 373–397.

²⁷ Więcej o jego oszustwach zob.: Thomas Freller, *The Rise and Fall of Abate Giuseppe Vella. A story of forgery and deceit*, Malta 2001; *idem*, *Between Andalusia and Sicily. New light on some famous politically motivated Arabic forgeries*, „Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Árabe-Islam”, 53 (2004), s. 77–100; *idem*, *The abate Vella and his forgeries: some notes on the background of his works*, „Symposia Melitensia”, 5 (2008), s. 56–72.

²⁸ Ullman, *Post-mortem*, s. 74–79.

²⁹ BUWr, sygn. Akc. 1948/797. Jedyne opisy rękopisu znajduje się w: Wilhelm Gemoll, *Die Handschriften der Petro-Paulinischen Kirchenbibliothek zu Liegnitz*, Liegnitz 1900, s. 45.

Kirchenbibliothek mancherlei alte, werthvolle Bücher und Handschriften besitzt, war bekannt, nicht so, daß sie auch ein Manuscript des Livius aufzuweisen hat, und gedenkt der vorhandene, sonst treffliche Katalog dieses seltenen Schatzes nicht. Dr. Kraffert, Oberlehrer am Gymnasium, welcher nach einer Anführung in einem Verzeichnisse von 1604 das Nochvorhandensein desselben schon längst vermuthete, hat nun mit Hilfe des zeitigen Bibliothekars, Ober-Diakonus Penzig diese Handschrift aufgefunden; schon ein Blick in dieselbe lässt erkennen, daß diese Entdeckung für die Wissenschaft von erheblichem Gewinn und der Liegnitzer Liviuscodex, welcher die vierte Dekade fast vollständig enthält, noch eine Rolle in der gelehrten Welt zu spielen berufen sein dürfte. Jedenfalls werden die philologischen Fachjournale Näheres darüber in nächster Zeit berichten”³⁰.

Notatka informowała o interesującym i ważnym znalezisku dokonanym w bibliotece kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy w sobotę 7 maja przez nauczyciela gimnazjalnego Hermanna Krafferta z pomocą tamtejszego bibliotekarza i diakona Penziga. Odnalazł on nieznaną rękopis Liwiusza, którego nie odnotowywał katalog biblioteki. Notatka przekazywała, że dr Kraffert na informację istnienia tego kodeksu natrafił w pewnym spisie z 1604 r. W dalszej części wyrażała stanowisko, że odkrycie będzie korzystne dla nauki i że legnicki kodeks, który zawiera prawie kompletną czwartą dekadę, może mieć istotne znaczenie dla badaczy. Na końcu stwierdzała, że więcej danych o znalezisku udzieli w przyszłości literatura fachowa. To właśnie ta notatka z 10 maja stanowiła główne źródło informacji na temat „odkrycia”, które odbiło się dość głośnym echem w europejskiej i światowej prasie, w tym również brytyjskiej.

Przedstawiona w niej informacja, że rękopis ostatni raz był odnotowywany w 1604 r. i przez ponad dwa wieki pozostawał w ukryciu, nie była zgodna z prawdą. Hermann Adalbert Kraffert (1828–1889), nauczyciel i lokalny historyk Legnicy³¹, informując o spisie z 1604 r., powoływał się przypuszczalnie na niedokończony *Repertorium curiae Liegnicensis*, sporządzone przez burmistrza Legnicy Johanna Friedricha, w której ten spis z manuskrytem Liwiusza się znajdował³².

³⁰ „Liegnitzer Stadtblatt”, nr 108 z 10 V 1870, s. 3. W tym samym dniu tekst ukazał się w południowym wydaniu „Breslauer Zeitung”, nr 216 z 10 V 1870, s. 1729, a w dniu następnym w porannym wydaniu „Schlesische Zeitung”, nr 217 z 11 V 1870, s. 7 (1. Beilage, s. 3).

³¹ Franz Brümmer, *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, Bd. 4, Leipzig 1913, s. 87.

³² *Repertorium* to nie zachowało się do naszych czasów. Hermann Kraffert podał (*Chronik von Liegnitz*, Tl. 2, Abtl. 2, Liegnitz 1871, s. III, VI, 139, 296), że znajdowało się w archiwum legnickiego ratusza pod numerem 235. W późniejszym czasie jego pełna sygnatura brzmiała: Stadtarchiv,

Kodeks Liwiusza był jednak przez cały czas obecny w samej bibliotece, a także w jej spisach oraz katalogach od drugiej połowy XVI w. do XIX w. Rejestruje go najstarszy *Catalogus librorum qui adhuc reliqui sunt in Bibliotheca Lignicensi ad DD. Petri et Pauli* z drugiej połowy XVI w.³³ Jest wymieniony w *Repertorium Bibliothecae Petro-Paulinae Lignicensis* z 1683 r., sporządzonym przez diakona i bibliotekarza Andreasa Baudissa³⁴. Odnotowywał go także osiemnastowieczny inwentarz z 1761 r.³⁵ Był również wspomniany w *Verzeichniss der zu dem altere Theile der Kirchenbibliothek bei St. Peter et Paul gehorigen Bücher* z roku 1824, opracowanym przez pracownego bibliotekarza i archidiakona Mathei³⁶. Ponadto Gustav Johann Büsching opisuje ten rękopis w swojej relacji z podróży po Śląsku na początku XIX w.³⁷ W 1868 r. widział go także znany filolog i wydawca autorów klasycznych Rudolf Peiper³⁸.

Nie był on również odkryciem w takim sensie, że zawierał nowe, nieznanie krytyce tekstu księgi utworu Liwiusza. „Odnaleziony” rękopis istotnie mieści w sobie prawie całą czwartą dekadę *Ab urbe condita*³⁹, przedstawiającą wydarzenia od początku drugiej wojny macedońskiej do wstąpienia na tron Macedonii Perseusza (lata 201–179 p.n.e.). Nie posiada jednak księgi 33, a księga 40 kończy się na 37, 3: *conciliabulaque edixerunt*, czyli zawiera wszystko to, co z czwartej

Akten, Nr 235; zob. Ferdinand Bahlow, *Die Kirchenbibliothek von St. Peter und Paul in Liegnitz*, „Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Vereins für die Stadt und das Fürstentum Liegnitz”, 2 (1906–1908), s. 141. *Repertorium* zawierało także pierwszą próbę opisu historii biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła; por. Bahlow, *Die Kirchenbibliothek*, s. 141.

³³ *Trzy źródła do dziejów kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy*, wyd. i opr. Stanisław Jucejka, Legnica 2000, s. 73. Zob. też: Bahlow, *Die Kirchenbibliothek*, s. 151–152; Helena Szwejkowska, *Z dziejów biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy jako księżnicy miejskiej i szkolnej*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 18 (1963), 2, s. 147.

³⁴ BUWr, sygn. R 1713, s. 79.

³⁵ Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Legnicy, Kościół Parafialny św. Piotra i Pawła w Legnicy, sygn. 184, s. 143.

³⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkp. akc. 4567, rozkład 56.

³⁷ Johann Gustav Büsching, *Bruchstücke einer Geschäftsreise durch Schlesien, unternommen in den Jahren 1810, 11, 12...*, Bd. 1, mit einem Anhang, worin vermischte Aufsätze, Schlesien betreffend, Breslau 1813, s. 78.

³⁸ Rudolf Peiper, [Die Livius-Handschrift], „Breslauer Zeitung”, nr 219 z 13 V 1870, s. 1755; *idem*, *Die Liegnitzer Liviuscodex zum letzten Male*, „Jahrbücher für Classische Philologie”, 17 (1871), s. 211.

³⁹ Najważniejsze i najlepsze wydania: *Titi Livi Ab urbe condita, libri XXXI–XXXV*, t. 5, ed. Alexander McDonald, Oxford 1965; *Titi Livi Ab urbe condita, libri XXXVI–XL*, t. 6, ed. Patrick Walsh, Oxford 1999 w serii *Oxford Classical Texts*, oraz Titus Livius, *Ab urbe condita. Libri XXXI–XL*, t. 1–2, ed. John Briscoe, Stuttgartiae 1991 w serii *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*.

dekady znane było w XV stuleciu i co ukazało się w *editio princeps*⁴⁰. Należy do licznej grupy italskich *recentiores*, czyli rękopisów z XIV i XV w., które nie zawierały ks. 33 oraz końcowej części ks. 40 i stanowiły podstawę *editio princeps*⁴¹. Rękopisy te zdominowały tradycję rękopiśmienną czwartej dekady dzieła Liwiusza⁴². Wszystkie pochodzą od uncjalnego archetypu z V w., określanego w literaturze przedmiotu jako F⁴³. W obrębie rodziny F omawiany rękopis Liwiusza przyrządkowuje się do grupy kodeksów wywodzących się od rekonstruowanego φ ⁴⁴.

Prezentowany rękopis to przechowywany obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, liczący 129 kart papierowy kodeks formatu *folio*. Tekst przepisany w jednej kolumnie przez jednego kopistę zawiera nieliczne noty marginalne. Kodeks powstał najprawdopodobniej pod koniec XV lub na początku XVI w. Pochodzi z Italii, na co wskazują zarówno jego renesansowa oprawa, jak i znak wodny, który obserwować można w innych włoskich rękopisach⁴⁵. Na Italię wskazuje też charakter pisma oraz znamieny dla italskich *recentiores* Liwiusza wspomniany wyżej brak ks. 33 i końcowej części ks. 40⁴⁶.

W prasie brytyjskiej doniesienia o odkryciu kodeksu Liwiusza zaczęły pojawiać się w ostatniej dekadzie maja 1870 r. Ukazały się w kilkudziesięciu periodykach na całym obszarze Wielkiej Brytanii. Najbardziej rozpowszechniony był krótki tekst, publikowany od 21 maja do 1 czerwca, o następującej treści:

⁴⁰ Zob. tekst wyżej i przyp. 9.

⁴¹ Briscoe, *Praefatio, Titi Livi*, s. V; *idem*, *Renaissance manuscripts*, 65.

⁴² Czwarta dekada przetrwała w około 100 rękopisach, z których prawie wszystkie to wspomniane *recentiores*; zob.: Franchis, *Livian Manuscript*, s. 14–15.

⁴³ Zob. przyp. 24.

⁴⁴ McDonald, *Praefatio ad lectorem*, s. XXV–XXXVII (rękopis Akc. 1948/797 wymieniony na s. XXVIII); Michael D. Reeve, *The Transmission of Livy 26–40*, „Rivista di Filologia e di Istruzione Classica”, 114, 1986, s. 134–143 (rękopis Akc. 1948/797 wymieniony na s. 136). O φ zob. też: Briscoe, *Praefatio, Titi Livi*, s. V–VIII; *idem*, *Renaissance manuscripts*; *idem*, *Commentary on Livy: Books 38–40*, Oxford 2008, s. 13–15; Walsh, *Praefatio ad lectorem*, s. VIII–X.

⁴⁵ Występujący w kodeksie znak wodny „korona” pojawia się w rękopisach z drugiej połowy XV w.: ok. 1470 r., północna lub środkowa Italia: https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?ref=DE3360-Ms679_12 (dostęp: 15 XI 2019); 1460–1468, Bolonia i Mediolan (?), Italia: https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?ref=DE4200-StPeter28_999 (dostęp: 15 XI 2019); 1449 r., Ferrara, Italia, 1463 r., Katania, Italia: Briq. (Charles-Moïse Briquet, *Les Filigranem. Dictionnaire historique des marques du papier*, vol. 1–4, Leipzig 1923) 4736; 1492 r., Bolonia, Italia: Briq. 4748.

⁴⁶ Peiper (*Die Liegnitzer Liviuscodex*, s. 213) wspomina, że na wyklejce przedniej okładki zostały zapisane trudno czytelne włoskie słowa. Niestety, pomimo użycia lampy ultrafioletowej nie udało się tego potwierdzić.

„A very important literary discovery was made a few days ago in the library belonging to a church in Liegnitz, in Silesia. It consists of a Codex of Livy, the existence of which had been noticed in a Catalogue of that library, dated 1604, but only now has the search after it been successful. It contains nearly the whole of the Fourth Decade”.

Donosił o bardzo ważnym odkryciu w postaci kodeksu Liwiusza dokonany w bibliotece w kościele w Legnicy na Śląsku, nie podając jego wezwania. Informował o tym, że rękopis był cytowany w katalogu z 1604 r. i że jego odkrycie jest efektem prowadzonych wcześniej poszukiwań. Przekazywał też wiadomość, że kodeks zawiera prawie całą czwartą dekadę Liwiusza. Tekst ten najczęściej publikowany był na terenie Anglii. W Londynie ukazał się w dniu 21 maja w wydawanym codziennie po południu „London Standard”⁴⁷, a tydzień później pojawił się w dzienniku „Shipping and Mercantile Gazette”⁴⁸ oraz trzech londyńskich tygodnikach: „Tablet”⁴⁹, „Examiner”⁵⁰ i „Kentish Mercury”⁵¹. Poza Londynem drukowany był na obszarze środkowej Anglii⁵², w jej części północnej⁵³ i wschodniej⁵⁴, a także południowej⁵⁵ i południowo-zachodniej⁵⁶, w tym w najbardziej wysuniętej na zachód Kornwalii⁵⁷. Pojawił się także w innych częściach Zjednoczonego Królestwa. W Szkocji opublikował go popołudniowy dziennik „Glasgow Evening Post”⁵⁸, jak również wydawany dwa razy w tygodniu „Greenock Advertiser”⁵⁹ i tygodnik „The Scotsman”⁶⁰. W Ir-

⁴⁷ „London Standard”, nr 14290 z 21 V 1870, s. 1.

⁴⁸ „Shipping and Mercantile Gazette”, nr 10221 z 28 V 1870, s. 7.

⁴⁹ „Tablet”, nr 1572 z 28 V 1870, vol. 35, s. 23.

⁵⁰ „Examiner”, nr 3252 z 28 V 1870, s. 3.

⁵¹ „Kentish Mercury”, nr 2062 z 28 V 1870, vol. 38, s. 3.

⁵² „Birmingham Daily Gazette”, nr 2090 z 23 V 1870, vol. 15, s. 7; „Lincolnshire Chronicle”, nr 2133 z 27 V 1870, s. 3; „Rugby Advertiser”, nr 1041 z 28 V 1870, vol. 25, s. 3; „Warwick and Warwickshire Advertiser”, nr 3361 z 28 V 1870, vol. 65, s. 3.

⁵³ „Manchester Evening News”, nr 496 z 23 V 1870, s. 4; „Bradford Observer”, nr 2311 z 23 V 1870, vol. 37, s. 3; „Newcastle Courant”, nr 10196 z 27 V 1870, s. 3; „Heywood Advertiser”, nr 780 z 27 V 1870, s. 3; „The Leigh Chronicle”, nr 28 z 28 V 1870, s. 2.

⁵⁴ „Canterbury Journal, Kentish Times and Farmers’ Gazette”, nr 1766 z 28 V 1870, s. 2; „Whitstable Times and Herne Bay Herald”, nr 334 z 28 V 1870, s. 2; „Dover Express”, nr 617 z 27 V 1870, s. 4.

⁵⁵ „Eastbourne Gazette”, nr 569 z 1 VI 1870, vol. 11, s. 3.

⁵⁶ „Bristol Mercury”, nr 4181 z 28 V 1870, vol. 81, s. 6; „Bath Chronicle and Weekly Gazette”, nr 5822 z 26 V 1870, vol. 112, s. 6; „Cheltenham Examiner”, nr 1597 z 1 VI 1870, Supplement, s. 1.

⁵⁷ „Torquay Times, and South Devon Advertiser”, nr 248 z 28 V 1870, vol. 6, s. 3; „The Cornish Telegraph”, nr 993 z 1 VI 1870, vol. 19, s. 4.

⁵⁸ „Glasgow Evening Post”, nr 111 z 24 V 1870, s. 3.

⁵⁹ „Greenock Advertiser”, nr 9301 z 26 V 1870, vol. 70, s. 2.

⁶⁰ „The Scotsman”, nr 8366 z 23 V 1870, s. 6.

landii ukazał się w najstarszym i najbardziej wpływowym dublińskim „Weekly Freeman’s Journal”⁶¹ i dziennikach: „Southern Reporter and Cork Daily Commercial Courier”⁶², „Belfast Morning News”⁶³ i „The Evening Freeman”⁶⁴.

Bardzo krótka, jednozdaniowa wzmianka o odkryciu kodeksu Liwiusza pojawiła się w kilkunastu tytułach w okresie od 27 czerwca do 4 lipca:

„A valuable MS. of Livy, which has been missing for centuries, has just been recovered in the Church of St Peter and St Paul, at Liegnitz (Silesia)”.

Donosiła ona, że cenny rękopis Liwiusza, który był zagubiony przez stulecia, został odzyskany w kościele św. Piotra i Pawła w Legnicy na Śląsku. Wyraźniej niż w tekście poprzednim została tu przedstawiona nieprawdziwa informacja, że rękopis na kilka wieków zagaął i obecnie został ponownie odkryty. Ukazała się ona głównie w czasopiśmie angielskich. W samym Londynie opublikował ją 2 lipca tygodnik „Examiner”⁶⁵, ponadto wydrukowały ją tytuły z Anglii: środkowej⁶⁶, północno-zachodniej (Kumbria)⁶⁷, północnej⁶⁸, północno-wschodniej⁶⁹, południowej⁷⁰ oraz południowo-zachodniej⁷¹ i Kornwalii⁷². W Irlandii pojawiła się w „Dublin Evening Post”⁷³ i „Newry Examiner and Louth Advertiser”⁷⁴.

W trzech periodykach: londyńskiej popołudniowce „Pall Mall Gazette”⁷⁵, walijskim „Western Mail”⁷⁶ i irlandzkim „Mayo Constitution”⁷⁷ poświęcony legnickiemu

⁶¹ „Weekly Freeman’s Journal”, nr 54 z 28 V 1870, s. 6.

⁶² „Southern Reporter and Cork Daily Commercial Courier”, 24 V 1870, vol. 63, s. 2.

⁶³ „Belfast Morning News”, nr 2412 z 25 V 1870, vol. 15, s. 4.

⁶⁴ „The Evening Freeman”, nr 3448 z 25 V 1870, s. 3.

⁶⁵ „Examiner”, nr 3257 z 2 VII 1870, s. 7.

⁶⁶ „Alcester Chronicle”, nr 327 z 2 VII 1870, vol. 7, s. 5; „Buckingham Express”, nr 279 z 2 VII 1870, s. 6.

⁶⁷ „Adair’s Maryport Advertiser and Weekly News”, 1 VII 1870, vol. 19, s. 5; „Congleton and Macclesfield Mercury, and Cheshire General Advertiser”, 2 VII 1870, vol. 19, s. 5.

⁶⁸ „Illustrated Berwick Journal”, nr 671 z 1 VII 1870, s. 7.

⁶⁹ „Norwich Mercury”, nr 8809 z 29 VI 1870, s. 2; „Diss Express, and Norfolk and Suffolk Journal”, nr 696 z 1 VII 1870, vol. 6, s. 6.

⁷⁰ „Witney Express and Oxfordshire and Midland Counties Herald”, nr 466 z 30 VI 1870, s. 5; „Oxford University and City Herald”, nr 3285 z 2 VII 1870, vol. 64, s. 3; „Berkshire Chronicle”, nr 3148 z 2 VII 1870, vol. 47, s. 7; „Christchurch Times”, nr 784 z 2 VII 1870, s. 5.

⁷¹ „Bath Chronicle and Weekly Gazette”, nr 5827 z 30 VI 1870, vol. 112, s. 6; „The Tewkesbury Register and Agricultural Gazette”, nr 621 z 2 VII 1870, s. 4; „Cirencester Times and Cotswold Advertiser”, nr 758 z 4 VII 1870, s. 5.

⁷² „Lake’s Falmouth Packet and Cornwall Advertiser”, nr 782 z 2 VII 1870, s. 4.

⁷³ „Dublin Evening Post”, nr 17587 z 2 VII 1870, vol. 108, s. 3.

⁷⁴ „Newry Examiner and Louth Advertiser”, nr 4184 z 2 VII 1870, vol. 41, s. 3.

⁷⁵ „Pall Mall Gazette”, nr 1644 z 21 V 1870, vol. 12, s. 10.

⁷⁶ „Western Mail”, nr 331 z 23 V 1870, s. 2.

⁷⁷ „Mayo Constitution”, 4 VI 1870, vol. 67, s. 4.

kodeksowi Liwiusza tekst był obszerniejszy od poprzednich doniesień. Londyńska gazeta opublikowała go jako pierwsza 21 maja, a „Western Mail” i „Mayo Constitution” przedrukowały kilka dni później:

„From time to time a rumour goes through the press of certain lost portions of Livy having been discovered somewhere or other. If we remember rightly a recent novel of Gustav Freytag turns upon this incident. Now, however, it seems that a real MS., containing not a lost portion, but nearly the whole of the Fourth Decade, was discovered a few days ago in the Petro-Pauline Library at Liegnitz, in Silesia, by the Librarian and a Professor of the Gymnasium. It may well be that this is one of the many MSS. of Livy which were still extant in the fifteenth century, and which were unaccountably lost after the publication of the «Editio Princeps», in Rome, in 1469. We may remind our readers, to save them the trouble of looking up their «Smith», that out of the 142 books (divided into decades), only thirty, with the largest portions of five more, now survive, embracing the period from 201 to 167, and that among the fragments imbedded in other works, Livy's «Character of Cicero» is conspicuous. There is no reason to doubt the genuineness of this discovery”.

Tekst mówił o pojawiających się w prasie od czasu do czasu pogłoskach o odkryciach w różnych miejscach utraconych części dzieła Liwiusza i nawiązywał do wydanej kilka lat wcześniej powieści Gustawa Freytaga⁷⁸. Opowiadała ona o profesorze, który poszukuje zagubionego manuskryptu Tacyta. Co ciekawe, w utworze Freytaga mowa o kodeksie Tacyta, ale pierwotny pomysł, na którym autor się oparł, dotyczył rękopisu Liwiusza⁷⁹. W dalszej części krótki artykuł informował o samym odkryciu w legnickim kościele św. Piotra i Pawła, którego dokonali bibliotekarz i profesor gimnazjum, podkreślał, że kodeks zawiera prawie całą czwartą dekadę. Pod koniec przekazywał czytelnikom garść informacji na temat ocalałej spuścizny rzymskiego historyka. Informując o zachowanych 35 księgach z pierwotnych 142, mylnie jednak stwierdzał, że obejmują one okres od 201 r. p.n.e. do 167 r. p.n.e., tymczasem wymieniony okres przedstawiony jest w 15 ostatnich zachowanych księgach (ks. 31–45). Wspominał też, że spośród urywków Liwiusza cytowanych przez innych autorów najbardziej znany jest opis śmierci Cicerona z ks. 120⁸⁰. Tekst wyraźnie zapewniał o autentyczności odkrycia.

⁷⁸ Gustav Freytag, *Die verlorene Handschrift*, Leipzig 1864.

⁷⁹ Ullman, *Post-mortem*, s. 73.

⁸⁰ Seneca Retor, *Suasoriae*, 6. 17.

Nieco innej treści notatka ukazała się 2 lipca w irlandzkim „Dublin Evening Post”:

„A discovery of great interest for the lovers of history and of classics, has lately been made in Silesia. It was well known that the library attached to the Church of SS. Peter and Paul, at Liegnitz had possessed in the middle ages a precious manuscript copy of Livy, which has since been lost sight of for centuries. It appears now that Dr Kraffert, a Professor in the Gymnasium of Legnitz, finding, in an inventory of 1,604 mention made of the manuscript, did not despair of recovering it. In fact, after years of search into every corner of the church, the roof included, he fortunately succeeded, on Sunday, the 8th of May last, in putting his hand upon this invaluable document! It contains, they say, the greater part of the fourth decade, the portion supposed to have been irrecoverably lost!”⁸¹.

Skupiała się ona wyłącznie na odkryciu rękopisu. Powtarzała mylną informację, której pierwotnym źródłem był tekst opublikowany w „Liegnitzer Stadtblatt”, „Breslauer Zeitung” i „Schlesische Zeitung”⁸², że rękopis z kościoła św. Piotra i Pawła był zagubiony przez stulecia. Obszernie relacjonowała okoliczności odkrycia. Informowała, że dr Kraffert znalazł wzmiankę o nim w spisie z 1604 r. i od tego czasu przez lata nie ustawał w wysiłkach odszukania go. Według notatki udało mu się to w niedzielę 8 maja⁸³. Zawarta w niej informacja określająca rękopis jako bezcenny jest zdecydowanie przesadzona, ostatnie zaś jej zdanie stwierdzające, że kodeks zawiera części czwartej dekady dotąd uznane za bezpowrotnie stracone, jest całkowicie nieprawdziwe⁸⁴. Końcowe zdania opatrzone są znakiem wykrzyknienia dla zwrócenia uwagi czytelnika na wartość znaleziska.

Podobnie brzmiąca w treści notatka pojawiła się 4 lipca w „Birmingham Daily Gazette”⁸⁵:

„«The library of the Church of St. Peter and St. Paul at Liegnitz (Silesia)», says the Montieur, «had possessed in the middle ages, as it is generally known, a valuable manuscript of Livy, which had disappeared for several centuries. However, Dr. Craffer, professor at the college there, finding a mention of the work in an inventory of 1604, made a diligent search in every part of the building, and

⁸¹ „Dublin Evening Post”, nr 17587 z 2 VII 1870, vol. 108, s. 3.

⁸² Zob. przyp. 30.

⁸³ Notatka w „Liegnitzer Stadtblatt”, wspomina o sobocie 7 maja; zob. wyżej w tekście.

⁸⁴ Zob. wcześniej historię odkrywania nowych ksiąg *Ab urbe condita* oraz analizę tekstu opublikowanego w „Liegnitzer Stadtblatt”.

⁸⁵ „Birmingham Daily Gazette”, nr 2110 z 4 VII 1870, vol. 16, s. 7.

lately discovered this invaluable work, which contains, it is said the greater part of the fourth decade, which was believed to be irretrievably lost»”.

Przekazywała ona prawie te same wiadomości, które dostarczała poprzednia. Tak samo błędnie informowała o tym, że rękopis zaginął na kilka wieków, jest dziełem bezcennej wartości i zawiera większą część czwartej dekady, która wcześniej nie była znana i uchodziła za straconą. W ten sam sposób prezentowała okoliczności jego odnalezienia, dodatkowo zniekształcając nazwisko odkrywcy na Craffert. Nie przekazywała tylko dziennej daty odkrycia. Użycie cudzysłowów w tekście i powołanie się na paryski dziennik „Moniteur”⁸⁶ świadczy, że była ona prawdopodobnie tłumaczeniem z tej francuskiej gazety.

O odkryciu kodeksu Liwiusza donosiło także założone w 1869 r. i skierowane do kręgów naukowych czasopismo „The Academy. A Monthly Record of Literature, Science, and Art”⁸⁷. W swoim czerwcowym wydaniu zamieściło na ten temat jednozdaniowy komunikat:

„The Pall Mall Gazette has recently raised the expectations of the reading world by the announcement, which is guaranteed not to turn out a *canard* this time, that a MS. of some of the missing books of Livy has been discovered in the Library of Liegnitz in Silesia”⁸⁸.

Powołując się na „Pall Mall Gazette” komunikat ten zawiadamiał, że w legnickiej bibliotece odkryto nieznaną księgę Liwiusza i zapewniał, że wiadomość nie jest kaczką dziennikarką. Najwidoczniej jednak czasopismo, jak na periodyk naukowy przystało, postanowiło sprawdzić wiarygodność tych informacji i zwróciło się z zapytaniem w tej sprawie do jednego najwybitniejszych dziewiętnastowiecznych badaczy starożytności Teodora Mommsena (1817–1903). Być może sam Mommsen, który wydawał również Liwiusza, z własnej inicjatywy w obliczu wielu spekulacji na temat odkrycia i jego wartości postanowił wyrazić swoje stanowisko na ten temat. W każdym razie w lipcowym numerze „The Academy” opatrzonym datą 9 lipca ukazał się jego krótki list zaadresowany do wydawcy:

⁸⁶ W publikowanej notatce literówka, przypuszczalnie mowa o: „Le Moniteur universel”.

⁸⁷ Christopher A. Kent, *Academy (1869–1916)*, [w:] *Dictionary of Nineteenth-Century Journalism in Great Britain and Ireland*, ed. Laurel Brake, Marysa Demoor, Gent–London 2009, s. 1–2.

⁸⁸ „The Academy. A Monthly Record of Literature, Science, and Art”, nr 8 z 11 VI 1870, vol. 1, s. 241.

„To the editor of *The Academy*

Berlin, July 4

Sir, The Liegnitz Ms. of Livy certainly exists, but is quite valueless. It contains books XXXI.–XL.37 (ending with *edixerunt*), but with the omission of book XXXIII. The MS. is written on paper, and belongs to the year 1395, though it must be confessed that the figures are not quite clear. It is a pity that so much expectation has been excited about the MS., which is, I repeat, as imperfect as the ordinary MSS. of the third decade, and absolutely worthless.

(Signed) Th. Mommsen⁸⁹

Teodor Mommsen, potwierdzając istnienie samego rękopisu, jednoznacznie stwierdzał, że nie ma on żadnej wartości. Choć nie wyraził tego wyraźnie, słynny niemiecki historyk starożytności miał na myśli brak znaczenia kodeksu dla krytyki tekstu *Ab urbe condita*. Wiek rękopisu ustalał na rok 1395, ale jednocześnie wyrażał pewną wątpliwość co do tej datacji. Żałował, że legnicki rękopis wywołał tak wiele oczekiwań. Znany historyk i filolog omyłkowo jednak napisał, że jest on tak samo mało wartościowy jak typowy rękopis trzeciej dekady, ponieważ z całą pewnością miał na myśli czwartą dekadę.

Po publikacji w „The Academy” jedynie „Birmingham Daily Post” w dniu 27 lipca opublikowała w tej sprawie notatkę:

„The lost books of Livy have long done duty as one of the phrases of figurative speech. Not long ago, we had the most positive assurance – and from critical journals of high authority – that the lost, or some of them, had been found; and we had only to moderate our classical impatience, and we should see what we should see, resting happy, meanwhile, in the assurance that a very precious Livy had been found at Liegnitz. The Liegnitz Livy does exist, and has been examined by Mommsen, the historian of Rome, and is pronounced an ordinary manuscript of the third decade, «and absolutely worthless»⁹⁰.

Informowała ona o zawiedzionych nadziejach, które zostały rozbudzone przez wcześniejsze zapewnienia specjalistycznych periodyków o odnalezieniu w Legnicy bardzo cennego kodeksu z zaginionymi księgami Liwiusza. Nawiązywała do wspomnianej wypowiedzi Mommsena oraz jego stwierdzenia, że manuskrypt jest bezwartościowy, i powielala błąd, który popełnił on co do trzeciej dekady.

⁸⁹ *Ibidem*, nr 9 z 9 VII 1870, s. 266.

⁹⁰ „Birmingham Daily Post”, nr 3751 z 27 VII 1870, vol. 16, s. 5.

Wobec wielkiego bogactwa i różnorodności prasy brytyjskiej przeprowadzona kwerenda dotycząca „odkrycia” kodeksu Liwiusza nie jest kompletna i nie rości sobie takich pretensji. Liczba znalezionych 54 doniesień prasowych w postaci sześciu różnych form tekstu relacjonujących wydarzenie, które pojawiły się w 50 tytułach, świadczy jednak o sporym oddźwięku, jakie „odkrycie” wywołało w Wielkiej Brytanii i w całej Europie oraz na świecie. Zdecydowana większość z nich (42 notatki, które stanowią ponad 70% wszystkich) ukazała się w prasie angielskiej, pozostałe w tytułach irlandzkich (8), szkockich (3) i walijskim (1). Trzy: „Examiner”, „Bath Chronicle and Weekly Gazette”, „Birmingham Daily Gazette” informowały o wydarzeniu dwukrotnie. Pierwotnym źródłem informacji na temat „odkrycia” był komunikat, który ukazał się na Śląsku 10 maja w „Liegnitzer Stadtblatt” przedrukowany następnie w wrocławskich gazetach „Breslauer Zeitung” i „Schlesische Zeitung”⁹¹. Treści w nim zawarte przekazywały prawie wszystkie doniesienia zamieszczone w prasie brytyjskiej. W przypadku dwóch notatek posiadamy informacje, że pochodziły bezpośrednio z prasy francuskiej: wiadomość w „Birmingham Daily Gazette” była tłumaczeniem tekstu z dziennika „Moniteur”, z kolei treściowo podobna do niej notatka w „Dublin Evening Post” świadczy, że również ona pochodziła z Francji.

Pierwsze notatki o „odkryciu” pojawiły się w Wielkiej Brytanii 21 maja, czyli kilkanaście dni po wspomnianym tekście w legnickiej gazecie, ostatnie w początkowych dniach lipca. Zanik doniesień w późniejszym okresie wiązać można z publikacją w dniu 9 lipca w „The Academy” listu Teodora Mommsena, w którym wybitny historyk i filolog dobitnie napisał o znikomej wartości odkrytego rękopisu. Z pewnością wpływ na to miał też wybuch wojny francusko-pruskiej w drugiej połowie lipca 1870 r.

Rzekome odkrycie kodeksu Liwiusza w bibliotece kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy doprowadziło do rozgłosu i szumu wokół niego w prasie na całym świecie. Przyczyniło się do tego na pewno rozbudzone w okresie renesansu zainteresowanie Liwiuszem i zagubionymi księgami jego dzieła, o czym mowa była wyżej. W wiekach późniejszych dzięki dość powszechnemu wychowaniu klasycyzmu spora grupa osób wiedziała, że był ktoś taki jak Liwiusz i że jego dzieło nie zachowało się w całości. Sprawę „odkrycia” nagłośnili też szukający sensacji dziennikarze, zwłaszcza że wydarzenie to przypadło na tzw. sezon ogórkowy, czas w roku, który nie obfituje w atrakcyjne wydarzenia. To właśnie z dążeniem do

⁹¹ Zob. tekst wyżej i przyp. 30.

sensacji i w dużej mierze z ignorancją dziennikarzy wiązać można mylne informacje i przeinaczenia, które znalazły się w ich doniesieniach. Podejmując temat zawarty w notatce z 10 maja, nie zweryfikowali znajdujących się w niej danych, nie zainteresowali się polemiką wokół kodeksu, którą na łamach wrocławskich gazet prowadzili jego „odkrywca” historyk Hermann Kraffert i filolog Rudolf Peiper⁹². Stąd też pojawiły się błędne wiadomości o tym, że rękopis zagubił się na ponad dwa stulecia, czy że znajdowały się w nim utracone księgi Liwiusza.

Stwierdzić jednak należy, że podobne mniej lub bardziej wiarygodne doniesienia na temat zagubionych ksiąg rzymskiego historyka wyływały co jakiś czas w środkach przekazu, ponieważ jak pisał znany dwudziestowieczny amerykański filolog klasyczny Berthold L. Ullman, „zaginione księgi Liwiusza symbolizują nadzieję na odkrycie coraz większej ilości starożytnej literatury, która jest jedną z charakterystycznych cech naszej kultury od sześciu stuleci” (tłumaczenie moje – MB)⁹³.

SUMMARY

The work *Ab urbe condita* by Roman historian Titus Livius enjoyed great popularity in antiquity. In Middle Ages, Livius sank into obscurity and from the work consisting originally of 142 books only the 1st, 3rd, 4th, and half of 5th decade survived (35 books in total). Interest in the work of this Roman historian was renewed in the Renaissance period. From that time, humanists and historians of antiquity persisted in attempts to find the lost books. Once in a while, news of actual or alleged discoveries appeared. One of such alleged discoveries took place in Legnica, where in 1870 historian Hermann Kraffert found the Livius codex in the library of St. Peter and Paul Church. In the article, the “discovery” of a manuscript containing the 4th decade of *Ab urbe condita* was presented, compared with the manuscript tradition of this work. Publicity surrounding the aforementioned “discovery” appeared in press around the world. In the article, author presents that media attention on the example of nearly 50 news reports published in British press.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Legnicy, Kościół Parafialny św. Piotra i Pawła w Legnicy, sygn. 184.

Biblioteca Apostolica Vaticana, Palatinus Latinus 24.

⁹² „Breslauer Zeitung”, nr 219 z 13 V 1870, s. 1755; nr 247 z 31 V 1870, s. 1993; nr 251 z 2 VI 1870, s. 2021; nr 255 z 4 VI 1870, s. 2042; nr 259 z 8 VI 1870, s. 2082; „Schlesische Zeitung”, nr 248 z 31 V 1870, s. 3.

⁹³ Ullman, *Post-mortem*, s. 64.

- Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkp. akc. 4567.
- Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, sygn. Akc. 1948/797; R 1713.
- Coptic Museum w Kairze, Naqlun inv. 15/86.
- Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu, Cod. 15.
- Staatsbibliothek w Bambergu, Msc. Class. 35, Msc. Class. 35a.
- Titi Livii Historiae romanae decades I, III–IV*, Sweynheym et Pannartz, [Romae 1469].
- T. Livius Patavinus Historicus, *Duobus libris auctus cum L. Flori epitome et annotatis in libros VII belli Maced.*, Ioannes Scheffer, Mainz 1519.
- Titi Livi Patavini historiarum ab urbe condita decadis quintae libri quinque*, Hieronymus Frobenianus, Basileae 1531.
- T. Livii Patavini latinae historiae principis decades tres cum dimidia...*, Hieronymus Frobenianus, Basileae 1535.
- Livii Historiarum ab u. c. liber XLIII [i.e. XXXIII]*, Gaspar Lusignanus, Romae 1616.
- Titi Livii Historiarum libri ex recensione Ioannis Frederici Gronovii*, Elzeviriana Officina, Lugdunum Batavorum 1645.
- Titi Livi Ab urbe condita, libri XXXI–XXXV*, t. 5, ed. Alexander H. McDonald, Oxford, 1965.
- Titi Livi Ab urbe condita, libri XXXVI–XL*, t. 6, ed. Patrick G. Walsh, Oxford 1999.
- Titus Livius, *Ab urbe condita. Libri XXXI–XL*, t. 1–2, ed. John Briscoe, Stutgardiae 1991.
- Freytag Gustav, *Die verlorene Handschrift*, Leipzig 1864.
- Trzy źródła do dziejów kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy*, wyd. i opr. Stanisław Jujeczka, Legnica 2000.
- „The Academy. A Monthly Record of Literature, Science, and Art” 1870.
- „Adair’s Maryport Advertiser and Weekly News” 1870.
- „Alcester Chronicle” 1870.
- „Bath Chronicle and Weekly Gazette” 1870.
- „Belfast Morning News” 1870.
- „Berkshire Chronicle” 1870.
- „Birmingham Daily Gazette” 1870.
- „Birmingham Daily Post” 1870.
- „Bradford Observer” 1870.
- „Breslauer Zeitung” 1870.
- „Bristol Mercury” 1870.
- „Buckingham Express” 1870.
- „Canterbury Journal, Kentish Times and Farmers’ Gazette” 1870.
- „Cheltenham Examiner” 1870.
- „Christchurch Times” 1870.
- „Cirencester Times and Cotswold Advertiser” 1870.
- „Congleton and Macclesfield Mercury, and Cheshire General Advertiser” 1870.

- „The Cornish Telegraph” 1870.
„Diss Express, and Norfolk and Suffolk Journal” 1870.
„Dover Express” 1870.
„Dublin Evening Post” 1870.
„Eastbourne Gazette” 1870.
„The Evening Freeman” 1870.
„Evening Standard” 1870
„The Examiner” 1870.
„Glasgow Evening Post” 1870.
„Greenock Advertiser” 1870.
„Heywood Advertiser” 1870.
„Illustrated Berwick Journal” 1870.
„Kentish Mercury” 1870.
„Lake’s Falmouth Packet and Cornwall Advertiser” 1870.
„The Leigh Chronicle” 1870.
„Liegnitzer Stadtblatt” 1870.
„Lincolnshire Chronicle” 1870.
„Manchester Evening News” 1870.
„Mayo Constitution” 1870.
„Newcastle Courant” 1870.
„Newry Examiner and Louth Advertiser” 1870.
„Norwich Mercury” 1870.
„Oxford University and City Herald” 1870.
„Pall Mall Gazette” 1870.
„Rugby Advertiser” 1870.
„The Scotsman” 1870.
„Schlesische Zeitung” 1870.
„Shipping and Mercantile Gazette” 1870.
„Southern Reporter and Cork Daily Commercial Courier” 1870.
„Tablet” 1870.
„The Tewkesbury Register, and Agricultural Gazette” 1870.
„Torquay Times, and South Devon Advertiser” 1870.
„Warwick and Warwickshire Advertiser” 1870.
„Weekly Freeman’s Journal” 1870.
„Western Mail” 1870.
„Whitstable Times and Herne Bay Herald” 1870
„Witney Express and Oxfordshire and Midland Counties Herald” 1870.

- Albrecht Michael von, *Geschichte der römischen Literatur: von Andronicus bis Boethius*, Bd. 1, Berlin 2012.
- Bahlow Ferdynand, *Die Kirchenbibliothek von St. Peter und Paul in Liegnitz*, „Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Vereins für die Stadt und das Fürstentum Liegnitz”, 2 (1906–1908), s. 140–175.
- Billanovich Giuseppe, *Petrarch and the Textual Tradition of Livy*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, 14 (1951), s. 137–208.
- Bravo Benedetto, Griffin Miriam, *Un frammento del libro XI di Livio?*, „Athenaeum”, 66 (1988), s. 447–521.
- Bischoff Bernhard, *Die Abtei Lorsch im Spiegel ihrer Handschriften*, Lorsch 1989.
- Briscoe John, *Commentary on Livy: Books 38–40*, Oxford 2008.
- Briscoe John, *Liviana. Studies on Livy*, Oxford 2018.
- Briscoe John, *Notes on the manuscripts of Livy's fourth decade*, „Bulletin of the John Rylands Library”, 62 (1980), s. 311–327.
- Briscoe John, *Livy*, [w:] *Oxford Classical Dictionary*, opr. Simon Hornblower, Antony Spawforth, Esther Eidinow, t. 2, Oxford 2012, s. 852–853.
- Briscoe John, *Praefatio*, [w:] *Titus Livius, Ab urbe condita. Libri XXXI–XXXV*, t. 1, ed. John Briscoe, Stuttgartiae 1991, s. III–XXXV.
- Briscoe John, *Renaissance manuscripts of Livy's fourth decade*, [w:] *The cultural heritage of the Italian renaissance: essays in Honour of Thomas G. Griffith*, ed. Clive E. J. Griffiths, Robert A. Hastings, New York 1993, s. 65–77.
- Brümmer Franz, *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, Bd. 4, Leipzig, 1913, s. 87.
- Büsching Johann Gustav, *Bruchstücke einer Geschäftsreise durch Schlesien, unternommen in den Jahren 1810, 11, 12..., Bd. 1, mit einem Anhang, worin vermischte Aufsätze, Schlesien betreffend*, Breslau 1813.
- Franchis Marielle de, *Livian Manuscript Tradition*, [w:] *A companion to Livy*, ed. Bernard Mineo, New York 2015, s. 3–23.
- Freller Thomas, *The abate Vella and his forgeries: some notes on the background of his works*, „Symposia Melitensia”, 5 (2008), s. 56–77.
- Freller Thomas, *Between Andalusia and Sicily. New light on some famous politically motivated Arabic forgeries*, „Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Árabe-Islam”, 53 (2004), s. 77–100.
- Freller Thomas, *Die „arabischen“ Übersetzungen der verlorenen Bücher des Livius Anmerkungen zu einer der berühmtesten Fälschungen des 18. Jahrhunderts*, „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft”, 155 (2005), 2, s. 373–397.
- Freller Thomas, *The Rise and Fall of Abate Giuseppe Vella. A story of forgery and deceit*, Malta 2001.
- Funari Rodolfo, *Corpus dei papiri storici greci e latini*, Parte B: *storici latini*, 1. *Autori noti*, Vol. 1: *Titus Livius*, ed. Fabrizio Serra, Pisa–Roma 2011.
- Gabrielli Chantal, *Lucius Postumius Megellus at Gabii: A New Fragment of Livy*, „The Classical Quarterly New Series”, 53 (2003), 1, s. 247–259.

- Gemoll Wilhelm, *Die Handschriften der Petro-Paulinischen Kirchenbibliothek zu Liegnitz*, Liegnitz 1900.
- Kent Christopher A., *Academy (1869–1916)*, [w:] *Dictionary of Nineteenth-Century Journalism in Great Britain and Ireland*, ed. Laurel Brake, Marysa Demoor, Gent–London 2009, s. 1–2.
- Kraffert Hermann A., *Chronik von Liegnitz*, Tl. 2, Abtl. 2, Liegnitz 1871.
- Maréchaux Pierre, *The transmission of Livy from the end of the Roman Empire to the beginning of the seventeenth century: distortion or discovery, a story of corruption*, [w:] *A companion to Livy*, ed. Bernard Mineo, New York 2015, s. 439–451.
- McDonald Alexander H., *Livius, Titus*, [w:] *Catalogus translationum et commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, ed. Paul O. Kristeller, vol. 2, Washington 1971, s. 331–348.
- McDonald Alexander H., *Praefatio ad lectorem*, [w:] *Titi Livi Ab urbe condita, libri XXXI–XXXV*, t. 6, ed. Alexander H. McDonald, Oxford, 1965, s. V–XLIII.
- Marrone Daniela, *Vicende editoriali della pentade liviana 41-45: Dal ritrovamento del codice di Lorsch all’editio princeps di Basilea 1531*, „Maia. Rivista di letterature classiche”, 61 (2009), s. 353–364.
- Ogilvie Robert M., *Titi Livi libr. CXI*, „Proceedings of the Cambridge Philological Society New series”, 30 (210), 1984, s. 116–125.
- Peiper Rudolf, *Die Liegnitzer Liviuscodex zum letzten Male*, „Jahrbücher für Classische Philologie”, 17 (1871), s. 211–216.
- Peiper Rudolf, *[Die Livius-Handschrift]*, „Breslauer Zeitung”, nr 219 z 13 V 1870, s. 1755.
- Reeve Michael D., *The Transmission of Livy 26–40*, „Rivista di Filologia e di Istruzione Classica”, 114 (1986), s. 120–172.
- Reynolds Leighton D., *Livy*, [w:] *Texts and Transmission: A Survey of the Latin Classics*, ed. Leighton D. Reynolds, Oxford 1983, s. 205–214.
- Strzelecki Władysław, *Wstęp*, [w:] *Tytus Liwiusz, Dzieje od założenia miasta Rzymu (wybór)*, przeł. i opr. Władysław Strzelecki, Wrocław 1955, s. III–LXXXI.
- Szwejkowska Helena, *Z dziejów biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy jako księżnicy miejskiej i szkolnej*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 18 (1963), 2, s. 141–150.
- Traube Ludwig, *Bamberger Fragmente der vierten Dekade des Livius. Anonymus Cortesianus*, München 1904, s. 1–56.
- Traube Ludwig, Fischer Hans, *Neue und alte Fragmente des Livius*, „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Philologische und Historische Klasse”, 1907, 1908, s. 97–112.
- Ullman Berthold Louis, *Post-mortem adventures of Livy*, [w:] *idem, Studies in the Italian Renaissance*, Rome 1955, s. 55–79.
- Walsh Patrick G., *Praefatio ad lectorem*, [w:] *Titi Livi Ab urbe condita, libri XXXVI–XL*, t. 6, ed. *idem*, Oxford 1999, s. V–XXIX.

Worstbrock Franz Josef, *Karbach Nikolaus (Fabri Carbarius)*, [w:] *Deutscher Humanismus 1480–1520: Verfasserlexikon*, Bd. 1, Berlin 2008, kol. 1259–1265.

O AUTORZE

dr Michał Broda – kustosz w Oddziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego. Studiował historię i filologię klasyczną na Uniwersytecie Wrocławskim. Jego praca doktorska dotyczyła biblioteki klasztoru cystersów w Henrykowie w średniowieczu. Zainteresowania naukowe: rękopisy średniowieczne, tradycja rękopiśmienna, historia krytyki tekstu. Adres e-mail: michal.broda@uwr.edu.pl.